

ARUZUN ANADOLU'DAKİ GELİŞME ÇİZGİSİ

Mustafa İSEN

Din birliği üzerine kurulan büyük medeniyetlerin içlerine aldıkları çeşitli ulusların kültürlerini, az çok müşterek bir hüviyete büründürdükleri bilinen bir gerçektir. İslâm medeniyeti ise bunun en karakteristik örneklerinden birini teşkil eder. Yaşama biçimleri ve coğrafyaları birbirinden çok farklı olan çeşitli milletler, Müslüman olduktan sonra ortak sayılabilecek bir hayat biçimini tatbik etmişlerdir. Bu benzerlikler aydın kesimlerde, özellikle de kültürel ürünlerde daha barizdir. Yukarıda çerçevesi çizilen hususiyetleri edebiyata tatbik edecek olursak karşımıza şöyle bir manzara çıkar: İslâmiyet öncesi Arap edebiyatı büyük bir gelişme göstermiş, şekil ve muhtevaya yönelik problemlerini hemen hemen tamamiyle çözmüştü. Dinin kendilerine verdiği yeni heyecanla hızla gelişip yayılan İslâmî düşünce, gittiği yerlere Arap dilini ve onun yetkin edebî ürünlerini de taşıdı. Sırasıyla önce İranlılar; sonra da bizim atalarımız bu edebî birikimi bazı tadillerle taklit ettiler. Böylece Müslüman milletler, başka unsurlar yanında Arap ölçü sistemi olan aruzu da kendi şiiir dünyalarına dahil etmiş oldular.

Fakat bu intikal, Farsça'ya ve Türkçe'ye farklı şekillerde girdi. İran edebiyatı teorisyenleri daha XI. yüzyıldan başlayarak Acem aruzunu sistemleştirmeye başladılar. Farsça'nın özellikleri göz önünde tutularak hangi bahirlerin alınıp hangilerinin atılacağı ya da nerelerin tadil edileceği bu uzman araştırmacılarca gözden geçirilerek Fars şairlerinin kullanacağı kalıplar, dolayısıyla da Arap aruzundan farklı bir İran aruzu ortaya çıktı. Şüphesiz İran aruz sistemi yanında bir Türk aruzundan da söz etmek mümkündür. Fakat sözü edilecek olan bu sistem, İran aruzunda olduğu gibi bir teorisyenler grubunun gayretli çalışmalarıyla değil, şairlerin asırlar içinde deneme-yanılma yoluyla ortaya koydukları ürünlerin sonucunda doğmuştur. Bu alanda çalışma yapan Türk araştırmacıların çoğu hemen hemen neredeyse Arap, daha çok da Fars yazarlarını çevirmeye yetişmişlerdir. Bu alanda en tanınmış örnekler sayılan Gelibolulu Surûî (1491 - 1562)¹ ile Muîdî (ö. XVI. yy.)²'nin eserlerini şöyle

1 *Bahri'l-ma'ârif*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud. No: 5156.

2 İsmail Ertünel, "*Muidî'nin Miftâhü't-teşbih'i*", Osmanlı Araştırmaları, C. VII-VII, İst. 1988.

bir gözden geçirmek sözü edilen bu çalışmaların ne kadar basit olduklarını kolayca gösterecektir.

Türk edebiyatının hemen her alanında görülen bu teorik çalışma eksikliği, bu edebiyat verimlerini farklı yollar izleyerek değerlendirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Teorik sayılan eserler çoğu kez, bu topraklarda üretilen ürünleri değerlendirmede için verilen bilgiler onları izah etmede yetersiz kalmaktadır. Örneğin klâsik edebiyat çerçevesinde sürüp giden şekil ve tür kargaşasını bu eserlerde verilen bilgiler ışığında çözmek mümkün değildir. Yapılacak iş, konuyla ilgili meseleyi kronolojik sırayla teşrih masasına yatırmak ve metinleri teker teker değerlendirerek bir çözüme ulaşmaktır. Nazım şekilleri konusunda sadece "MÜSTEZÂD" üzerinde böyle bir çalışma yapılmış ve şu ana kadar konuyla ilgili kitapların verdiği bilgilerin dışında oldukça farklı sonuçlara ulaşılmıştır.³

Anadolu sahasında aruzun macerası incelenirken de bütünüyle böyle bir yöntem izlenecek ve bu konuda yapılmış neşriyatla bunlara tarafımızdan eklenecek yeni taramaların sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır.⁴

Moğol istilası öncesi Anadolu'da hüküm süren Selçuklu devleti, bir Türk devleti olmasına rağmen resmî dil olarak Farsça'yı kullanıyor, okur yazarları eserlerini bu dille veriyorlardı. Çünkü daha önce ve bu dönemlerde Farsça en önemli eserlerini vermiş ve en büyük şairlerini yetiştirmiş, kısacası çok işlenmiş bir görünümdeydi. Moğol istilası bu kültürü benimseyen güç odaklarını teker teker ortadan kaldırınca ortaya çıkan küçük Türk beyliklerinin yöneticileri bu dilden hiç bir şey anlamayan, bileklerinin gücüyle bu makamları elde etmiş insanlardı. Bu çerçevede düşünüldüğünde Karamanlı Mehmet Bey'in Türkçe'yi resmî dil yapma gayretleri bilinçli bir tavırdan çok bir mecburiyetin sonucu idi. Fakat Anadolu'da ortaya çıkan bu kargaşa, Türkçe'nin lehine olmuş ve kendi dilinden başka dil bilmeyen beylerin, daha sonra da ilk dönem Osmanlı Sultanlarının Türkçe'ye yönelik gayretleri, kısa bir süre sonra dünyanın büyük dillerinden biri hâline gelecek olan güzel Türkçe'nin önündeki engelleri kaldırmıştır.

Kuşkusuz Türkçe Anadolu'ya gelmeden önce aruz'la karşılaşmıştı. Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig'de, Edib Ahmed'in Atabetü'l-hakâyık'ında; fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül kalıbının kullanıldığını, başka bazı şiir denemelerinde farklı kalıpların denendiğini biliyoruz.

3 Mehmet Deligönül, "Müstezâd", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1972.

4 Bu alanda Prof. Dr. Halûk İpekten'in *Aruz Ölçüsü*, Erzurum 1989, adlı çalışması 61 şairin divanını vezin bakımından değerlendiren tek örnektir. Tarafımızdan da Âhî, Cemilî, Usûlî ve Seyyid Vehbi divanları taranarak İpekten'in elde ettiği genel sonuçlar bir de bu şairlerin kullandıkları kalıplarla mukayese edilmiş ve verilen rakamlar çeşitli yönlerden yorumuna tabi tutulmuştur.

Bu vezni Türkçe'ye uygulamaya çalışan şairler başlangıçta büyük güçlüklerle karşılaştılar. Aşırı dil ve söyleyiş pürüzleriyle Türkçeyi âdeta zedeleyen aruz ölçüsü, zamanla düzeldi. Bununla birlikte XIV, XV, XVI hattâ XVII. yüzyılda bile şairler aruzun güçlüğünden şikâyet etmişlerdir. Şair ve tezkire yazarı Riyazî, (ö. 1644) Türkçe'nin pürüzlü ve rekâketli bir dil olduğunu, aruza uymadığını, ancak Arapça ve Farsça kelimelerin yardımlarıyla aruzla düzgün şiir söylenebileceğini Tezkiresi'nin başında ifade eder. Fakat daha sonra aruz, millî bir vezin olarak Türkçe'nin sesini asırlarca ifade etmiş ve en başarılı mümessilleri eli ile temsil edildiği dönemde gündelik hayattan çekilmiştir.

Bu bilgilerden sonra yapılan istatistikî çalışmaların ışığında ortaya çıkan tabloyu size sunmak istiyorum.

Mevcut örneklerin değerlendirilmesi sonunda Türkçe'de en çok kullanılan aruz kalıbı:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür.

İpekten'in çalışmasında kullanılan örneklerin % 29,1'i bu kalıpla yazılmıştır. Tarafımızdan taranan örneklerde de bu oran % 40,2 'dir.

Bu kalıbı sayı itibariyle izleyen ikinci örnek ise aynı bahirden ve birincinin çok benzeri olan:

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

veznidir. Bu kalıp İpekten'in örneklerinde % 13,8, bizim çalışmalarımızda ise % 8,8'dir. Bu iki kalıb birlikte değerlendirildiğinde klâsik şiirlerin, % 42,9 oranında Remel bahrinin birbirine çok benzeyen kalıplarıyla yazıldığı görülecektir ki bu neredeyse mevcudun yarısına tekabül etmektedir.

Daha sonra ise;

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

kalıbı gelmekte olup kullanım yüzdesi İpekten'de % 13,7, bizim araştırmamızda % 16,2'dir.

Bunu ise

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

kalıbı izler oranı % 11,9 ve % 8,3'dür.

Bu dört kalıbı izleyenler ise artık % 10'un altında rakamlarla temsil edilmektedirler. Dört kalıbın toplamı ise % 69,5'tir.

Daha sonraki kalıpların oranları ise şöyledir:

Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ûlün

İpekten % 7,2 İsen % 5,6

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

İpekten % 6,1 İsen % 4,9

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün

İpekten % 4,8 İsen % 3,9

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İpekten % 3,7 İsen % 1,4

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

İpekten % 2,9 İsen % 1,7

Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün

İpekten % 2,2 İsen % 0,6

Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün

İpekten % 1,2 İsen % 0,5

Müstef'ilün Müstef'ilün

İpekten % 1,2'dir.

Bunların dışında kalan kalıpların Türk şiirinde temsil oranları sıfırla ifade edilebilecek rakamlardır. Görüldüğü gibi Türk şiirinde % 1'in üzerinde temsil edilebilen kalıp sayısı on iki (12)'dir. Aslında Türk şairlerinin kullandığı ortalama kalıp sayısı ise 17'dir. Rakamın bu kadar büyümesinde ilk dönemlerde şairlerin bir arayış içinde olmalarının rolü büyüktür. Meselâ ilk dönem şairlerinden Nesîmî 20, Kadı Burhaneddin 23 kalıp kullanmışlardır. Fakat sonraki dönemlerde de bazı şairler yeni kalıp arayışlarını sürdürmüşler ve sadece kendileri tarafından denenmiş kalıplar üretmişlerdir. Türk şiirinde en çok farklı kalıp kullanan şair İbrahim Hakkî'dir, (ö. 1772). 26 kalıp kullanan İbrahim Hakkî'nin bunlardan ikisi, kendi denemesidir. Onu 24 kalıpla Şeyhül-islam Yahya izler. Bazan kullanılan kalıp sayısı ona kadar düşer.

Yukarıda çerçevesi çizilen tablo aşağı-yukarı XVI. yüzyıl başında teşekkül etmiş ve pek fazla değişmeden de devam etmiştir.

Özetlemek gerekirse Anadolu'da ortaya çıkan Türk aruzu Arap ve Fars aruzundan başlıca şu noktalarda ayrılır:

Aynı nazım içinde değişik kalıplar kullanılmamaktadır (rübaî hariç).

Tuyuğ, müstezad ve rübaî hariç belirli nazım şekilleri için tahsis edilmiş aruz kâhpları yoktur. Tuyuğ ve müstezadlar da bazan belirlenen kâhplar dışında yazılabilmektedir.

Türk şiirinde en çok Remel (% 47, 4) ve Hezec (% 26, 9) bahirleri kullanılmış, onları Muzarî, Müctes ve Hafif izlemiştir. Serî Mütekarip ve Kâmil en az kullanılan bahirlerdir. Böylece 16 Arap, 14 İran bahirine karşılık Türkçe'de 10 bahir mevcuttur.

KAYNAKLAR:

Aruz maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C, 1. 1941.

Aruz maddesi, Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, 1978.

Aruz maddesi, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19..

İpekten, Halûk, *Arûz Ölçüsü*, Erzurum 1989.

ÂHÎ DİVÂNI

<u>Vezin</u>	<u>Şiir Sayısı</u>	<u>Yüzdesi</u>
1. Mefâ'ilün /fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	1	% 0.7
2. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	1	% 0.7
3. Mef'ûlü /mefâ'lü /mefâ'ilü /fâ'ülün	7	% 5
4. Fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilün	33	% 23.5
5. Mef'ûlü /fâ'ilâtü /mefâ'ilü /fâ'ilün	15	% 10.7
6. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	62	% 44.2
7. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /fe'ilün	4	% 2.8
8. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün	10	% 7.1
9. Fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	5	% 3.5
10. Müstef'ilün /fe'ülün /müstef'ilün /fe'ülün	2	. . .
	140	% 100

USÛLÎ DİVÂNI

Vezin	Şiir Sayısı	Yüzdesi
1. Mefâ'ilün /fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	1	% 0.5
2. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	3	% 1.7
3. Mef'ûlü /mefâ'ilü /mefâ'ilü /fa'ûlün	3	% 1.7
4. Fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilün	13	% 7.7
5. Mef'ûlü /fâ'ilâtü /mefâ'ilü /fâ'ilün	11	% 6.5
6. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	87	% 51.7
7. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /fe'ilün	7	% 4.1
8. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün	28	% 16.6
9. Fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	2	% 1.1
10. Müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün	1	% 0.5
11. Müfte'ilün /mefâ'ilün /müfte'ilün /mefâ'ilün	1	% 0.5
12. Müfte'ilün /fâ'ilün /müfte'ilün /fâ'ilün	1	% 0.5
	168	% 100

CEMİLÎ DİVÂNI

Vezin	Şiir Sayısı	Yüzdesi
1. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	2	% 0.2
2. Mef'ûlü /mefâ'ilü /mefâ'ilü /fa'ûlün	39	% 5.3
3. Mef'ûlü /fâ'ilâtü /mefâ'ilü /fâ'ilün	3	% 0.4
4. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	408	% 56.2
5. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /fe'ûlün	49	% 6.7
6. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün	116	% 16
7. Fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'illün	1	% 0.1
8. Müfte'ilün /mefâ'ilün /müfte'ilün /mefâ'ilün	1	% 0.1
9. Müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün	6	% 0.8
10. Mef'ûlü /fâ'ilâtün /memef'ûlü /fâ'ilâtün	6	% 0.8
11. Mef'ûlü /mefâ'ilün /mef'ûlü /mefâ'ilün	7	% 0.9
12. Müfte'ilün /fâ'ilün /müfte'ilün /fâ'ilün	4	% 0.5
13. Mef'ûlümefâ'ilü /mefâ'ilü /fe'ûlün (müstezad)	1	% 0.1
Mef'ûlü fe'ûlün		
	725	% 100

SEYYİD VEHBİ DİVÂNİ

Vezin	Şiir Sayısı	Yüzdesi
1. Mefâ'ilün /fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	78	% 13
2. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	11	% 1.8
3. Mef'ûlü /mefâ'ilü /mefâ'ilü /fa'ûlün	43	% 7.2
4. Fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilün	98	% 16.4
5. Mef'ûlü /fâ'ilâtü /mefâ'ilü /fâ'ilün	107	% 17.9
6. Fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilâtün /fâ'ilün	95	% 15.9
7. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /fe'ûlün	5	% 0.8
8. Mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün /mefâ'ilün	107	% 17.9
9. Fe'ilâtün /mefâ'ilün /fe'ilün	20	% 3.3
10. Mef'ûlü /mefâ'ilün /fe'ûlün	11	% 1.8
11. Müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün /müstef'ilün	4	% 0.6
12. Fe'ilâtün /fe'ilâtün /fe'ilün	8	% 1.3
13. Fe'ûlün /fe'ûlün /fe'ûlün /fe'ûlün	1	% 0.1
14. Mef'ûlü /mefâ'ilün /mef'ûlü /mefâ'ilün	1	% 0.1
15. Mef'ûlü /fâ'ilâtün /mef'ûlü /fâ'ilâtün	3	% 0.5
16. Fa'ûlün /fa'ûlün /fa'ûlün /fa'ûl	1	% 0.1
17. Mef'ûlü /mefâ'ilü /mefâ'ilün /fe'ûl	2	% 0.3
	596	% 100